

Hakîmu'l-‘Arab Eksem b. Sayfî'nin Eserleri Üzerinde Bir İnceleme

Okt. Abdulhakim ÖNEL*

Özet

Bu makale, “*Hakîmu'l-‘Arab*” olarak lakaplandırılan cahiliye dönemi ediplerinden Eksem b. Sayfî et-Temîmî'nin hayatını; şiir, hikem, emsal, vasiyetler ve hutbeleri içeren edebî kişiliğini konu edinecektir. Eksem b. Sayfî Cahiliye döneminde yaşamış ve İslami döneme yetişmiş bilge bir şahsiyettir. Müslüman olup olmadığı konusunda tartışmalar mevcuttur. Fakat İslâmiyet'i kabul ettiği, hatta hakkında ayet nazil olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) ile mektuplaşmış ve İslam hakkında bilgi almıştır. Cahiliye döneminde fesahat, belâgat, üstün zekâ, meselelere vukûfiyet ve hikmetle temayüz etmiştir. Eksem önemli bir şahsiyet olmasına rağmen onun hayatı ve edebî kişiliğiyle ilgili yeterli araştırmalar yapılmamıştır. Bu makalenin amacı, Türkçe literatürde Eksem b. Sayfî'nin edebi kişiliği hakkındaki eksiklikleri gidermek ve edebi hayatıyla ilgili bilinmeyenleri tespit ederek derli toplu bir şekilde onları ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: Eksem b. Sayfî, Hakîmu'l-‘Arab, Hikmet

Abstract

This article discusses the life of Tamimi ben sayfi. It's one of the writers of pre-islamic era. He was called the leader of Arabs. The article discusses his literary personality with all its poetry, proverb, sermons, wills (advises) and issues.

He is a wise person, lived in the per-islamic era and, grew up in the era of Islam. There is a debate about whether he was muslim or not. But the prevailing views says he converted to Islam. And there is averse came in the Quranic taking a bout it. He was corresponded with the prophet muhammad , and received information about Islam.

* Okutman, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, a.hakim_122@hotmail.com

With wisdom, Tamimi was distinguished by his eloquence, rhetoric, intelligence and solving issues in the pre islamic era. Although he is an important figure, there hasn't been enough research about his literary character and his life.

Keywords: Aktham Ben Sayfi, Khatib, Wisdom

Giriş

Bilindiği üzere Arapça, hikmetli ve veciz sözler bakımından oldukça zengin bir dildir. Arap edebiyat tarihini incelediğimizde bu bağlamda her döneme ait farklı hikmet dolu sözlerle karşılaşırız. Her dönemin de kendine özgü hususiyetleri var olmakla birlikte farklı ifade ve kavramların kullanıldığı da bir gerçektir. Bu veciz ve hikmetli sözleri, her dönemin siyasî, sosyal ve kültürel alanlardaki gelişmelere paralel olarak edebiyatçıların şiir ve nesirlerinde görmek mümkündür.

Cahiliye döneminde hikmetli ve veciz sözler halk arasında büyük bir ilgi ve rağbet görmekteydi. Çünkü okuma ve yazma oranının çok az olduğu bir ortamda insanlar daha çok hafızaya dayalı yani bir başka ifadeyle sözlü edebiyata bağlı kalıyorlardı. Bu veciz ve hikmetli sözlerin ezberlenmesini ve zihinde tutulması gereğini doğuruyordu. Bu dönemde Lebîd, Züheyr b. Ebî Sülmâ gibi şairlerin yazmış oldukları şiirlerde bu türden pek çok veciz söze rastlamak mümkündür. Aynı şekilde İslamî dönemde de bu gelenek sürmüş, Ahnef b. Kays ve Alî b. Ebî Talib gibi şair ve edebiyatçıların ürünlerine yansımıştır.¹ Diğer dönemlerde de bu geleneği görmek mümkündür. Özellikle Abbasî döneminde divan kâtipleriyle gelişen nesir türüyle beraber kısa ve veciz olan bu sözlere daha fazla yer verilmeye başlanmıştır. Örneğin 'Abdulhamid ve İbn el-'Amîd'in nesirlerin de olduğu gibi.

Arap dilinde hikmetlerin önemli bir yer tutmasına rağmen ne yazık ki hikmetlerle ilgili Arap edebiyatında derinlikli ve önemine eşdeğer nitelikte araştırmalar yapılmamıştır.² Hikmet ve bilgiler üzerindeki çalışmalar cahiliye dönemi insanların hikmet ve emsallerde insan için bir talim ve vaaz irad ettiklerini göstermiştir. İnsanın bu hikmetlerden ders alması ve hayat yolundaki adımlarını bu esaslara göre atması için edipler bu ürünleri ortaya koymuştur. Bu hikmetlerin tümü amelî tecrübeler, bu hayat üzerine derin teemmül ve mülahazalar neticesinde doğmuştur. Bu yüzden

¹ Ahmed Emîn, *Feyzu'l-hâtur*, Kâhire, ty., VIII, 225-226.

² Ahmed Emîn, *Feyzu'l-hâtur*, VIII, 226.

hikmet, kuvvetli mülahaza sahibi ve zeki insanların işi olarak kabul edilmiş ve hikmet onlara nisbet edilmiştir. Bunlardan biri de Eksem b. Sayfî'dir.¹

Eksem'in Hayatı

Adı, Eksem b. Sayfî b. Rebâh b. Haris b. Muhâşin b. Mu'aviye b. Şerîf b. Curve b. Useyd b. 'Amr b. Temîm et-Temîmî'dir.² Kaynaklarda Eksem b. Sayfî'nin 90 yıl gibi uzun bir yaşam sürdürdüğü ifade edilmektedir. Doğum ve ölümü hakkında çeşitli rivayetler aktarılmaktadır.³ Ölüm tarihi ile ilgili her ne kadar net bir bilgi olmasa dahi miladî 612 ile 630 yılları arasında vefat ettiği araştırmacılar tarafından tahmin edilmektedir.⁴ Eksem b. Sayfî'ye çeşitli lakaplar atfedilmektedir. Bu lakaplardan bazıları; *Ebu Hafde*, *Ebu'l-Haffâd*, *Ebu Hafâde* şeklindedir.⁵ Temim kabilesinin Useyyid koluna mensup olan Eksem, kabilesinin önde gelen şahsiyetlerinden biridir.⁶ Sayfî ailesi şiir ve edebiyata önem veren bir ailedir. Bu ailenin birçok ferdi dönemin aydınları sayılabilecek nitelikteydi. Çoğu okuma ve yazma bilen insanlardı. Örneğin Eksem'in kardeşi oğlu Hanzala b. Rebî' Hz. peygamberin kâtipliğini yapmıştır.⁷ Aynı zamanda İslamî dönemde içtihatlarıyla meşhur Abbâsî kadısı Yahyâ b. Eksem (ö. h. 242) ise Eksem'in torunudur.

Eksem, kısa ve öz hikmetli sözleriyle, edebiyatıyla, adaletiyle, kabilesi arasında her ne kadar ünlüyse de bölgedeki Araplar arasında da o kadar bilinen, sayılan bir şahsiyettir. Bu nedenle Araplar arasında Arap bilgesi anlamına gelen *Hakîmu'l-'Arab* diye nitelendirilir.⁸

¹ Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, Bağdat, 2.baskı, 1993, VIII, 339-340.

² Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî, *el-Mu'ammerûne ve'l-vesâyâ*, thk. 'Abdulmun'im 'Amir, Kâhire, 1961, 13; Şihabuddîn Ahmed b. 'Alî b. Hacer el-'Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Sıdkî Cemîl el-'Attâr, Beyrût, 2001, I, 168; İzzüddîn b. el-Esîr Ebî Hasan 'Alî b. Muhammed el-Cezerî, *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, Dîmeşk, ty., I, 157; Hayruddin Ziriklî, *el-A'lam*, 11.baskı, Beyrut, 1995, II, 6.

³ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, I, 170; Asri Çubukçu, *DİA*, "Eksem b. Sayfî" maddesi, X, 551.

⁴ Çubukçu, "Eksem b. Sayfî" maddesi, X, 551.

⁵ es-Sicistânî, *el-Mu'ammerûne ve'l-vesâyâ*, s. 21; Çubukçu, "Eksem b. Sayfî" maddesi, X, 551.

⁶ Ahmed el-İskenderî - Mustafâ 'Înânî, *el-Vasît fî'l-edebi'l-'Arabî ve târihihî*, 16.baskı, Kâhire, 1916, 32; Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, V, 353 ve VIII, 349-351-778.

⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, I, 168; Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, VIII, 126-131.

⁸ 'Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, thk. Servet 'Ukkaş, Kâhire, 1960, 298; Ziriklî, *el-A'lam*, II, 6.

Ünlü İslam tarihçilerinden el-Yâ‘kûbî’nin de Eksem’i Cahiliye döneminin önde gelen Arap bilgeleri arasında sayması da oldukça dikkat çekicidir.¹ Eksem, Arap nesep ilmine de vakıf olduğu gibi kabileler arasındaki sorunların çözümünde oldukça üstün bir yetenek ve kabiliyete sahipti. Meclislerde konuşurken kısa ve öz sözlerle konuşurdu. Bu nedenle onun atasözleri çok meşhurdu ve Araplar arasında bu hikmet dolu sözleri dilden dile dolaşırdu.² Cahiliye döneminde okuma yazma bilenlerin sayısı parmakla sayılacak kadar azdı. Eksem bu okuma yazma bilenler arasındaydı.³ Eksem iyi bir bilge olduğu kadar aynı zamanda iyi bir hatipti. Necran kralı, Kisra, Haris el-Ğassanî ve Numan el-Münzirî gibi dönemin krallarıyla yakın ilişki kurmuştur. Onlara çeşitli mektuplar yazmış ve onlardan da mektuplar almıştır. Onlara yazmış olduğu mektuplarında hikmetli sözlere, nasihatlere, darb-ı mesellere yer vererek edebî yeteneğini ortaya koymuştur. Aynı zamanda Numan el-Münzirî’nin Kisra’ya göndermiş olduğu Arap hatiplerinden oluşan heyette de yer almıştır.

İslamiyet Hakkında Bilgi Alması

Eksem’in İslamiyet’i kabulüyle ilgili kaynaklarda iki farklı rivayet mevcuttur. İlk olarak bazı kaynaklar, onun Hz. Peygamberin risaletini duyduğunda pek yaşlı bir kimse olduğunu, peygamberimize gitmek isteyince kavminin yaşlı olduğu için yolda başına bir şey gelmesinden endişe ettiklerini söyleyerek onu engellediğini bildirmektedir. Bunun üzerine Eksem, oğlu Hubeş’i kavminden iki adamla beraber bu peygamberin haberlerini getirmek üzere efendimize göndermiştir.⁴ Hubeş ve beraberindekiler Hz. Peygamber’e soyunu, ne getirdiğini ve Allah’ın O’na ne emrettiğini sorduklarında Hz. Peygamber (s.a.v), Muhammed b. Abdullah olduğunu, Allah’ın kulu ve elçisi olduğunu buyurduktan sonra onlara şu ayeti okumuştur.⁵

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُم

لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

¹ Cevâd ‘Alî, *el-Mufasssal fî târihi’l-‘Arab kable’l-İslâm*, V, 504.

² el-İskenderî - ‘Înânî, *el-Vasît fî’l-edebi’l-‘Arabî ve târihihi*, s. 32.

³ İbrâhîm es-Sâmîrâî, “el-Emsâl el-‘Arabîyye”, *Mecelletu’t-turâsi’s-Şa‘bî*, sayı:1, yıl: 1975, s. 11; ‘Alî Şelk, *en-Nesru’l-‘Arabî fî nemâzicîhi ve tetavvurihi li ‘asreyi’n-nahdati ve’l-hadîs*, 2.baskı, Beyrut, 1974, s. 23 .

⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, I, s. 168; Cevâd ‘Alî, *el-Mufasssal fî târihi’l-‘Arab kable’l-İslâm*, V, 560

⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, I, 168; Ömer Ferruh, *Tarîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, 4. Baskı, Beyrut, 1981, I, 201; Cemaluddîn İbn Nubate el-Mısırî (ö. h. 768), *Serhu’l-‘uyûn fî şerhi risaleti İbn Zeydûn*, thk. Muhammed Ebu’l- Fadl İbrahim, b.y, t.y, s. 32

“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”¹ Hubeyş ile beraberinde olanlar Eksem’e gelip bunu bildirdiklerinde Eksem sevindi ve kavmini toplayarak onlara bir konuşma yaptı:²

"يا قوم أراد يأمركم بمكارم الأخلاق، و ينهي عن ملامتها، فكونوا في هذا الأمر رؤوساً ولا

تكونوا فيه أذناً، وكونوا فيه أولاً ولا تكونوا فيه آخراً"³

“Ey kavmim! (görüyorum ki bu peygamber) size ahlakın güzellikleri ile emretmek ve sizi kötülüklerinden sakındırmak istedi. Bu işte başı çeken olun, sakın kuyruklar (alt tabaka) olmayın. Bu işte öncü olun, son olmayın.” Diğer bir rivayete göre ise Temim kabilesinden yaşlı bir zat olan Eksem b. Sayfî, peygamberliğin ilk yıllarında efendimize oğlu Hubeyş’le gönderdiği mektupta İslam hakkında bilgi istemiştir. Bu mektubunda Eksem şöyle yazmıştır:

يا سمك اللهم من العبد إلي العبد

أما بعد فأبلغنا ما بلغك، فقد أتانا عنك خبر لا ندري ما أصله. فإن كنت أريت فأرنا. وإن

كنت علمت فعلمنا وأشركنا في خيرك. والسلام.⁴

“Allahım senin adınla! Kuldan kula. Sonra, sana ulaşanı bize bildir. Hakkında aslının ne olduğunu bilmediğimiz bir haber ulaştı bize. Bir şeyler biliyorsan bizi de haberdar et. Sana bir şeyler öğretildiyse bize de bu öğrendiğin şeyleri öğret ve bizi hayırda ortak kıl. Vesselam...” Peygamberimiz (s.a.v) de ona şu mektupla mukabelede bulunmuştur:

سلام الله. أحمد الله إليك. وإن الله يأمرني أن أقول لا إله إلا الله وحده لا شريك له. و

(أن) أمر الناس بقولها. والخلق خلق الله. والأمر أمر الله. وكله إلي الله. والله خلقهم وأماتهم وهو

ينشرهم وإليه المصير. آذنتكم بأذانة المرسلين. لتسألن عن النيا العظيم. ولتعلمن نبأه بعد حين.⁵

Allah’ın resulu Muhammed’den Eksem b. Sayfî’ye;

¹ Nahl, 16/90.

² Ferruh, *Tarîhu’l-‘Edebi’l-‘Arabî*, I, 201.

³ es-Sicistânî, *el-Mu’ammerüne ve’l-vesâyâ*, 121; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, I, 168-169.

⁴ Muhammed Hamidullâh, *el-Vesâik es-siyasiyye li’l-‘ahdi’n-nebevî ve’l-hilâfeti’r-râside*, 6.baskı, Beyrut, 1987, s. 255; el-İşbîlî, *ez-Zehâir ve’l-a’lâk fi âdâbi’n-nüfûs ve mekârimi’l-ahlâk*, Beyrut, 2011, s. 452.

⁵ Hamidullâh, *el-Vesâik es-siyasiyyeli’l-‘ahdi’n-nebevî ve’l-hilâfeti’r-râside*, s. 255; el-İşbîlî, s. 453; Benzer ifadelerle bkz. Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretu resâili’l-‘Arab fi ‘usûri’l-‘arabiyyeti’z-zâhire*, Beyrut, ty. I, 69.

“Allah’ın selâmı üzerine olsun. Allah’a olan hamdimi sana bildiririm. Allah bana, ‘Allah’tan başka ilah yoktur, o birdir ve ortağı yoktur’ dememi ve insanlara bu sözü tebliğ etmemi emrediyor. Bütün mahlûkat Allah’a aittir. Her iş O’nundur. Her şey O’na döner. Allah onları yaratır, öldürür ve ahirette tekrar diriltir. Şüphesiz dönüş O’nadır. Peygamberlerin mesajını size ilettim. Büyük haberden elbette sorulacaksınız. Bir süre sonra onun haberini elbette öğreneceksiniz.”

Eksem’in Hz. Peygamber’e gitmek üzere yola çıkması

Eksem, İslam dini hakkında bilgi aldıktan sonra kavminden yaklaşık yüz kişi ile beraber Hz. peygambere gitmek üzere yola çıktı. Yolda iken susuzluktan vefat etti.¹ Can çekiştiği sırada yanındakilere Hz. peygamber (s.a.v)’e tabi olmalarını vasiyet etti ve Müslüman olduğuna dair onları şahit tuttu.² Bunun üzerine İbn-i Abbâs gibi müfessirlerin de ifade ettiği gibi³ Allah (c.c), onun hakkında şu ayeti indirdi:⁴

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

“Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok güzel yer ve bolluk (imkân) bulur. Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah’a düşer. Allah da çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”⁵

Bu rivayetlere rağmen Eksem’in Müslüman olup olmadığı tartışmalıdır. İbn Abdîber, İbnü’l-Esîr ve İbn Hacer el-‘Askalânî yukarıda ifade ettiğimiz rivayetlere dayanarak Eksem’in Müslüman olduğunu kabul etmişlerdir. Ömer Ferruh ise onun şirk üzere öldüğü kanaatindedir.⁶ Kanaatimizce Eksem’in İslam’ı kabul edişi her ne kadar kesin değilse de sözleri,

¹ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, I, 169.

² Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretu hutabi’l-‘Arab fî ‘usûri’l-‘arabiyyeti’z-zâhire*, 1.baskı, Kâhire, 1923, I, 262; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, I, 170; İbn Nubate, *Serhu’l-‘uyûn fî şerhi risaleti İbn Zeydûn*, s. 33.

³ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, I, 169; İbn Nubate, *Serhu’l-‘uyûn fî şerhi risaleti İbn Zeydûn*, s. 33.

⁴ el-Câhız, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, Kahire, 1998, III, 255; Ebî Hilâl el-Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl ve ‘Abdulmecîd Katâmîş, 2.baskı, Beyrut, 1988, II, 338-339; İbn Hacer, I, 169; Ziriklî, *el-A’lam*, II, 6; İbn Nubate, *Serhu’l-‘uyûn fî şerhi risaleti İbn Zeydûn*, s. 33.

⁵ Nisâ’, 4/100.

⁶ Ferruh, *Tarîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, I, 201.

vasiyetleri, hutbeleri vs. incelendiğinde en azından Yahudilik, Hristiyanlık ve şirkten uzak olduğu ve Hanif olabileceği sonucuna varılabilir.¹

Edebi Kişiliği

İslam öncesi dönemden başlayarak Arap düşünce tarzının tabiatına uygun olarak hikmetli söz, emsal ve vecizeleri içine alan kapsamlı bir edebiyat geliştirmiştir.² Eksem b. Sayfî'nin Arapların toplumsal dinamizmine ve kültürüne büyük katkıları olmuştur. Emsal ve hikemde bir çığır açmış ve “*Hakîmu'l-'Arab*” olarak nitelendirilmiştir.

Eksem, cahiliye döneminde hitabet üstünlüğü, hikmet yüklü söz ve güzel kelimeler ile tanınanlardandı.³ Kendisi fasih üslup, hikmetli kelimeler ve belâğat ile temayüz etmiştir.⁴

Eksem b. Sayfî'yi öven insanlar onun hakkında şöyle demişlerdir: “*O, Cahiliye döneminde Arap hakîmlerinin en beliği, en fasih lisana sahip olanı, nesep hakkında en bilgini, en isabetli görüş sahibi ve en çok mesel darb edeniydi.*”⁵ Aynı şekilde Eksem, “*el-Hakîmu'l-Meşhûr*”⁶, “*Kâdî el-'Arab*”⁷ olarak nitelendirilmiş ve hatiplerin, belâğat ehlinin, hakîmlerin ve hâkimlerin meşhurlarından ve önderlerinden kabul edilmiştir.⁸ Bu özellikleri Numan b. Münzir'in Kısra'nın önünde Araplar adına hitapta bulunmasını ve o büyük hatiplerin reisi olmasını sağlamıştır.⁹

Kaynaklarda Eksem'in Arap edebiyatındaki değerini gösteren birtakım rivayetler daha mevcuttur. Bunlardan biri şöyledir: Ahnef b. Kays'a “*Bu hilim ve hikmeti nerede buldun?*” diye sorulunca “*Kays b. 'Asım'dan*” diye cevap vermiştir. Kays'a “*Bu hilmi kimden öğrendin? Kimin ilmini rivayet ettin de bu bilgiyi elde ettin?*” diye sorulunca o da; “*Eksem b. Sayfî'den öğrendim*” diye cevap vermiştir.¹⁰

¹ Çubukçu, “*Eksem b. Sayfî*” maddesi, X, 551.

² Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Rahmi Er-Azmi Yüksel, 2.basım, Ankara, 2012, s. 20.

³ Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, III, 279.

⁴ Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, VIII, 352.

⁵ el-İskenderî - 'Înânî, *el-Vasît fî'l-edebi'l-'Arabî ve târihihi*, s. 32; es-Sicistânî, *el-Mu'ammerûne ve'l-vesâyâ*, I, 21-22; İbn Nubate, *Serhu'l-'uyûn fî şerhi risaleti İbn Zeydûn*, s. 33

⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, I, 168.

⁷ Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, V, 505.

⁸ el-Câhîz, I, 365; Mahmûd Şukrî el-Elûsî, *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*, Tashih ve şerh Muhammed Behcet el-Eserî, Kâhire, h.1342, I, 308; İbn Nubate, *Serhu'l-'uyûn fî şerhi risaleti İbn Zeydûn*, s. 31.

⁹ el-İskenderî - 'Înânî, *el-Vasît fî'l-edebi'l-'Arabî ve târihihi*, s. 32.

¹⁰ Şemsuddin Ebû 'Alî Fahhâr İbn Ma'd el-Müsevî (ö. h. 630), *el-Hucce 'ala'z-zahib ila tefkîri Ebî Tâlib*, thk. Seyyid Muhammed Bahru'l-'Ulum, 1.baskı, h.1410, s. 332-334.

Eksem siyasi, edebi ve kültürel bir kişiliğe sahiptir. Hikmet, atasözü, vasiyet ve hutbelerinde savaş, yönetim, evlilik, ahlak, adalet, dostluk, sıla-i rahim vs. gibi hususlar onun ele aldığı konulardan bazılarıdır.

Şimdi Eksem b. Sayfî'nin edebi kişiliğinin ayrıntılarına değinmek istiyoruz.

Hikmetleri

Hikmet, akıl ve hayata dair tecrübeden meydana çıkan, akılların kabul ettiği ve ruh ile duyguların kulak verdiği sağlam bir hüküm, belîğ, veciz ve isabetli bir sözdür.¹ Hikmet denilirken, hayatta edinilmiş tecrübe ve deneyimleri açıklayan ve gayesi umumiyetle öğüt ve nasihat olan sözler kastedilir. Bu itibarla hikmetli sözler toplumda peygamber², bilge, şair vb. gibi seçkin, zeki, basiretli, fesahat ve belâğat sahibi kimselerden sadır olur.³ Araplar Eski Babil, Mısır, Yunan, Hint ve Fars hikmetlerinden etkilenmiş ve onları da etkilemiştir. Bazı araştırmalar Arap hükümdarları ile Babil ve Asur hükümdarları arasında bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda Yunan hikmeti Arap edebiyatında, miladi 3 yılı dolaylarında hikmetlerini Araplara taşımaya başlayan Süryani üstadlar eliyle Reha ve Hîre okullarında yayılmaya başlamıştır.⁴

Eksem b. Sayfî'nin asırlar önce dile getirdiği hikmetlerine, emsallarına ve vasiyetlerine bakıldığında ve dikkatlice incelendiğinde hayat için iyi bir düstur ve örnek alınabilecek ender bir kaynak olduğu açıkça görülecektir. Cahiliye döneminde evrensel hukuka uygun bazı yorumlarda bulunmuştur. Örneğin çocuğun doğduğu yatağa ait olduğunu ilk söyleyen kişinin Eksem b. Sayfî olduğu söylenir. Daha sonra İslam bunu onaylamış ve desteklemiştir.⁵ Zira Hz. peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: **أَوْلَادُ لِلْفِرَاشِ**

“Çocuk yatağıdır, zina edeneysel taş vardır.”⁶

Eksem b. Sayfî'nin dile getirdiği bazı hikmetler şunlardır:

الْقَرَابَةُ تَحْتَاجُ إِلَى مَوَدَّةٍ، وَالْمَوَدَّةُ لَا تَحْتَاجُ إِلَى قَرَابَةٍ⁷

¹ ‘Abdulmun‘im Hafâcî, *eş-Şi‘ru'l-câhilî*, 2.baskı, Beyrut, 1973, s. 141.

² Tevrat, bazıları Hz. Süleyman ve Hz. Eyyub’a nispet edilen hikmet ve emsalleri barındırmıştır.

³ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, Erzurum, 2012, s. 274.

⁴ ‘Abdulmecid ‘Âbidîn, *el-Emsâl fi ‘ş-şi‘r el-‘Arabî el-kadîm ve mukâranetuhâ bi nezâirihâ fi ‘l-âdâbi’s-Sâmiyye*, 1.baskı, Kahire, 1956, 128-129

⁵ Cevâd ‘Alî, *el-Mufasssal fi târihi'l-‘Arab kable'l-İslâm*, V, 560.

⁶ Buhârî, “Buyu”, 3,100; Müslim “Radâ”, 36.

⁷ Ahmed b. Muhammed el-Endülüsî İbn ‘Abdi Rabbihî, *el-‘Ikdu'l-ferîd*, thk. Muhammed Sa‘îd el-‘Uryân, Kâhire, 1953, II, 143; el- Askerî, II, 313; Ebî Bekr b. Yahyâ b. ‘Âsım el-Endelesî, *Hadâiku'l-ezâhir*, thk. Afîf ‘Abdurrahmân, 1. baskı, Beyrut, 1987, s. 293.

Akrabalık sevgiye ihtiyaç duyar fakat sevgi akrabalığa muhtaç değildir.

أَنَاؤُوا فِي الدِّيَارِ وَتَوَاصَلُوا فِي الْمَزَارِ¹

Yurtta uzaklaşın, ziyaretle birbirinize vasıl olun

الْمَرَاحَةُ تُدْهِبُ الْمَهَابَةَ²

(Çok) şaka yapmak heybeti yok eder.

مَقْتُلُ الرَّجُلِ بَيْنَ فَكَّيْهِ³

Kişinin ölümü iki çenesi arasındadır.

إِذَا أَرَدْتَ النَّصِيحَةَ فَتَاهَبْ لِلظَّنَّةِ⁴

Nasihat etmek istersen töhmete uğramaya hazır ol.

حِيلَةٌ مَنْ لَا حِيلَةَ لَهُ الصَّبْرُ⁵

Çaresi olmayan kimsenin çaresi sabretmektir.

لَا جَمَاعَةَ لِمَنْ اخْتَلَفَ

Ayrılığa düşenin topluluğu olmaz.

إِنَّ قَوْلَ الْحَقِّ لَمْ يَدَعْ لِي صَدِيقًا

Doğruyu söylemek bana bir arkadaş bırakmadı

آفَةُ الرَّأْيِ الْهَوَى⁶

Sağlıklı görüşün âfeti arzu ve hevestir

شَرُّ الْمُلُوكِ مَنْ خَافَهُ الْبَرِيُّ⁷

Hükümdarların en kötüsü beri' (suçsuz) olanın kendisinden korktuğu hükümdardır

Meselleri

Bazı kaynaklarda Eksem b. Sayfî ile Büzürce-mihr'in meselleri tek başlık altında zikredilmiştir. Bunları birbirinden ayırt etmek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca klasik emsal kitaplarında cahiliye döneminde

¹ el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, III, 255; Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, VIII, 351; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, I, 202.

² Ebu'l-Fadl Ahmed el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn, 2.baskı, Kâhire, 1959, II, 287.

³ el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, II, 287.

⁴ Safvet, *Cemheretu hutabi'l-'Arab*, I, 312.

⁵ İbn 'Abdi Rabbihî, *el-'Ikdu'l-ferîd*, III, 38.

⁶ el-İşbîlî, *ez-Zehâir ve'l-a'lâk fî âdâbi'n-nüfûs ve mekârimi'l-ahlâk*, s. 40 .

⁷ el-İşbîlî, *ez-Zehâir ve'l-a'lâk fî âdâbi'n-nüfûs ve mekârimi'l-ahlâk*, s. 183.

yaşamış olan Lokman el-‘Âdî, Eksem b. Sayfî ve Evs b. Hârise gibi kimselere kendileri dile getirmedikleri halde pek çok mesel isnat edilmiştir.¹

حَافِظٌ عَلَى الصَّدِيقِ وَلَوْ فِي الْحَرِيقِ²

Yangında bile olsa arkadaşı koru.

قَدْ يُبَلِّغُ الْخَضْمُ بِالْقَضْمِ³

Ağız dolu yemeğe ancak dişin ucuyla ısırıp yemekle ulaşılabilir.

Bol rızka ancak tasarrufla ulaşılabileceğini ve zor zamanda israf yapmamak gerektiğini ifade eder.

لَا تَطْمَعُ بِكُلِّ مَا تَسْمَعُ⁴

Her duyduğun şeye tamah etme

قَدْ صَدَعَ الْفِرَاقُ بَيْنَ الرَّفَاقِ⁵

Ayrılık yoldaşların arasını açtı.

Türkçemizdeki “Gözden irak olan, gönülden de irak olur.” sözüne yakın bir meseldir.

عَنْكَ خَيْرٌ مِنْ سَمِينِ غَيْرِكَ⁶

Senin zayıfın başkasının irisinden iyidir.

Kötü veya eksik olsa da sana ait olan bir şeyin, güzel ve tam olup başkasına ait olan bir şeyden daha iyi olduğunu ifade eden bir sözdür.

لَا يَنْفَعُ مَعَ الْجَزَعِ التَّبَقِيُّ، وَلَا يَنْفَعُ مِمَّا هُوَ وَاقِعٌ التَّوَقُّيُّ

Bir şeyin devam etmesini istemekle beraber sabırsızlık göstermek fayda vermez, olmuş bir şeyden kaçınmaya çalışmak ta kişiye fayda sağlamaz.

قَدْ حَلَبْتُ الدَّهْرَ أَشْطُرَهُ، فَعَرَفْتُ حُلُوهُ وَمُرَّهُ

Zamanın iki memesini sağdım; tatlısıyla acısını tanıdım.

Devenin iki tanesi önde iki tanesi de arkada olmak üzere dört memesi vardır. Devenin memeleri zamandan bedeldir. Mana ise şöyle olur; zamanın hayır ve şer olmak üzere iki tarafını da tecrübe ettim ve içinde nelerin olduğunu anladım. Bu mesel zamanı tecrübe eden kimse için kullanılır.

¹ ‘Abdulmecîd Katâmiş, *el-Emsâlu*’l-‘Arabîyye, 1. Baskı, Dimeşk, 1988, s. 126.

² Safvet, *Cemheretu hutabi*’l-‘Arab, I, 312.

³ Safvet, *Cemheretu hutabi*’l-‘Arab, I, 312.

⁴ Safvet, *Cemheretu hutabi*’l-‘Arab, I, 312.

⁵ Safvet, *Cemheretu hutabi*’l-‘Arab, I, 312.

⁶ Safvet, *Cemheretu hutabi*’l-‘Arab, I, 312.

الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ¹ sözünün de Eksem'e ait olduğunu ve Hz. Peygamberin onu dillendirdiğini söyleyenler vardır.²

Hutbeleri

Cahiliye döneminde nesir türünün önemli bir kısmını teşkil eden hutbelerin irad alanları daha çok “vufûd”³ ve “munâfere”⁴ teşkil ederdi. Cahiliye döneminde Araplar, komşu devlet ve krallıklara diplomatik heyetler olarak kabul edilebilecek vufûdlara kendilerini temsilen fesahat ve belâgat ile temayüz etmiş hatipleri seçerlerdi. Nitekim Hîre meliki Numan b. Münzir, Arap fesahat ve belâgatini ispat etmek üzere İran krallarından Kisra Enuşirvan'a içinde Eksem'in de bulunduğu böyle bir heyet göndermiştir.⁵ Numan b. Münzir İran hükümdarı Kisra Enuşirvan'ın huzuruna geldiğinde yanında Rum, Hint ve Çin heyetlerinin kendi milletlerini övdüklerini görmüştür. Numan b. Münzir de Arapları övüp onların bütün milletlerden üstün olduğunu ifade ettiğinde Kisra öfkelenip Arapların din ve dünyaya dair milletler arasında bir şanı olmadığını, onların zelil ve barbar bir topluluk olduklarını söylemiştir. Numan da Araplardan bir topluluk getireceğini ve bu sözlerine onların cevap vereceğini ifade etmiştir. Kisra da bunu kabul edince Numan, Arap hatiplerden Kisra'ya gitmelerini ve Arap meziyetlerinden bahsedip Arapların onun zannettiği gibi olmadıklarını ifade etmelerini istemiştir.⁶

Eksem'in hutbelerinde az sözle çok mana ifade etmek, kelimeler ve cümleler arasında güzel uyum, seçkin sözler, ince anlamlar ve donatılmış ifadeler gibi hususlar ön plana çıkmaktadır. Eksem b. Sayfi'nin dile getirdiği bazı hutbeleri şunlardır:

¹ *Hayra delalet eden, hayrı yapan gibidir.*

² el-'Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, I, 453.

³ Devlet ve krallıklara gönderilen heyetler kendi toplumlarının meziyetlerini anlatan hutbeler irad ediyordu.

⁴ Munâfere, en az iki kişinin bir hakem nezaretinde kendilerini veya kabilelerini öven hutbe irad edilmesidir.

⁵ Yasin Kahyaoğlu, “Şiir ve Nesir Bağlamında Arapça'nın İslam Kültüründeki Yeri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:19, yıl: Ocak-Haziran 2008, s. 97.

⁶ Safvet, *Cemheretu hutabi'l-'Arab*, I, 15-16; Huseyn Hasan, *A'lâmu Temîm*, Beyrut, 1980, s. 105.

Eksem'in Kisra Karşısında Okuduğu Hutbe

Metin:

إِنَّ أَفْضَلَ الْأَشْيَاءِ أَعَالِيهَا، وَأَعْلَى الرَّجَالِ مُلُوكُهَا، وَأَفْضَلَ الْمُلُوكِ أَعْمَمُهَا نَفْعًا ، وَخَيْرِ الْأَزْمِنَةِ أَحْصَبُهَا ، وَأَفْضَلَ الْخُطَبَاءِ أَصْدَقُهَا. الصِّدْقُ مَنجَاةٌ، وَالْكَذِبُ مَهْوَاةٌ، وَالشَّرُّ لَجَاجَةٌ ، وَالْحَزْمُ مَرْكَبٌ صَعْبٌ ، وَالْعَجْزُ مَرْكَبٌ وَطِيٌّ . آفَةُ الرَّأْيِ الْهَوَى، وَالْعَجْزُ مِفْتَاحُ الْفَقْرِ ، وَخَيْرُ الْأُمُورِ الصَّبْرُ، حُسْنُ الظَّنِّ وَرُطَةٌ، وَسُوءُ الظَّنِّ عِصْمَةٌ، إِصْلَاحُ فَسَادِ الرَّعِيَّةِ خَيْرٌ مِنْ إِصْلَاحِ فَسَادِ الرَّاعِي، مَنْ فَسَدَتْ بَطَانَتُهُ كَانَ كَالْغَاصِّ بِالْمَاءِ. شَرُّ الْبِلَادِ بِلَادٌ لَا أَمِيرَ لَهَا، شَرُّ الْمُلُوكِ مَنْ خَافَهُ الْبَرِيُّ، الْمَرْءُ يَعْجُزُ لَا مَحَالَةَ. أَفْضَلُ الْأَوْلَادِ الْبِرَّةُ . خَيْرُ الْأَعْوَانِ مَنْ لَمْ يُرَأِ بِالنَّصِيحَةِ، أَحَقُّ الْجُنُودِ بِالنَّصْرِ مَنْ حَسَنَتْ سَرِيرَتُهُ، يَكْفِيكَ مِنَ الزَّادِ مَا بَلَغَكَ الْمَحَلَّ، حَسْبُكَ مِنْ شَرِّ سَمَاعِهِ. الصَّمْتُ حُكْمٌ وَقَلِيلٌ فَاعِلُهُ، الْبِلَاغَةُ الْإِيْجَازُ . مَنْ شَدَّدَ نَفْرًا ، وَمَنْ تَرَاحَى تَأَلَّفَ.¹

Tercüme:

“Varlığın en faziletlisi en yüce olanıdır; insanların en değerlileri hükümdarlarıdır, hükümdarların en değerlileri herkese karşı en faydalı olanlarıdır, zamanların en hayırlısı en verimli olanıdır, hatiplerin (konuşma yapanların) en faziletlisi en doğru sözlüsüdür. Doğruluk kurtuluş sebebidir, yalan ise felakete götürür; kötülüğün temelinde inatçılık (husumette ısrar) vardır, sağduyu ve kararlılık zor (ama sağlam) bir binektir; acziyet yumuşak² bir binektir. Sağlıklı görüşün âfeti arzu ve hevestir, (Bir şeyi yapamayacağını söyleyerek) acziyet göstermek fakirliğin kapısını açan anahtardır; işlerin en hayırlısı sabırdır, (Her zaman) hüsn-ü zanda bulunmak çıkmaz ve ikileme girmektir, (bazen) sü-i zanda bulunmak ise koruyucu ve himaye edicidir. Yöneticilerin bozukluklarını ıslah etmektense yönetilenlerin (halkın) bozukluklarını gidermek daha iyidir; maiyyeti kötü olan (yönetici, içtiği) suya dalan bir dalgıç gibidir. Vatanların en kötüsü yöneticisi olmayan vatandır, hükümdarların en kötüsü ise beri’ (suçsuz) olanın kendisinden korktuğu hükümdardır; çözüm yok kişi aciz kalır. Evlatların en faziletlisi saygıdeğer, dürüst ve itaatkâr olanlarıdır. (Kişinin) en iyi yardımcıları nasihatle ikiyezlülük göstermeyip (samimi olanlardır.); orduların zafere en layık olanı niyetleri iyi olanlarıdır. Varmak istediğin yere kadar götüreni azık olarak sana yeter; kötü bir şeyi dinlemen de kötülük olarak sana yeter. Susmak bilgeliktir fakat onu yapan çok azdır, belagat icazda(az sözle çok şey anlatmakta)’dır. Tavizsiz ve aşırı ısrarlı

¹ Safvet, *Cemheretu hutabi'l-'Arab*, I, 21-22; el-İskenderî - ‘Înânî, *el-Vasît fi'l-edebi'l-'Arabî ve târihihi*, s. 32-33.

² Rüzgârın önünde, nereye doğru sürükleneceği belli olmayan, hafif, basit bir binek.

kimse nefret ettirir, tavizkar ve esnek olan kimse ise (etrafındakilere) uyum gösterip sevilir.”

Kisra hutbeyi çok beğenmiş, Eksem’in hikmetinin genişliğini ve sözünün kuvvetini itiraf ederek, “لو لم يكن للعرب غيرك لكفي” *Arapların senden başka hiç kimsesi olmasa bile sen yeterdin*” demiştir.

Bu hutbe kısa ama öz cümlelerden meydana gelmiştir. Kuvvetli icaza sahiptir. Az sözle çok manayı ifade etme, cümlenin kısalığına rağmen yüce bir mana ve derin bir düşünce ifade etmek bu hutbenin özelliklerindedir. Aynı zamanda bu hutbe tecrübenin onayladığı, aklı-selimin saygı gösterdiği esasları ihtiva etmiştir.

Hutbenin cümleleri birbirinden kopuktur. Hutbenin ilk bir buçuk satırlık kısmı tek bir hususu ele almaktadır; o da “en faziletli” şeylerdir. Dolayısıyla buradaki cümleler birbiriyle bağlantılıdır denilebilir. Fakat sonraki cümleler kopuk cümlelerdir.

Hutbenin kısa cümlelerden teşekkül etmiş olması, cümlelerinin dillerde dolaşan hikmetler ve ender emsaller olmasına vesile olmuştur. Cümlelerin kısalığına ve basitliğine rağmen bu cümlelere ince lafızlar ve derin manalar sıkıştırılmıştır. Belki de bu cümlelerin birbirinden kopuk olmasının sebebi her cümlenin ayrı bir konu ve düşünceye temas ediyor olmasıdır. Burada cahiliye döneminde hutbelerin ulaşmış olduğu seviyeyi de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çünkü üslup açısından her dönemin kendine has bir özelliği vardır. Cahiliye döneminden rivayet edilen hutbelerin genel özelliği de budur.

Eksem’in bu hutbesi siyasi hutbeler kategorisinde ele alınır ve bugünün yöneticileri de dâhil olmak üzere bütün yöneticilere önemli siyasi mesajlar vermektedir.¹ Zira Eksem bu hutbeyi bir hükümdar önünde irad etmiş; hükümdarların en faziletli, en kötülerini hakkında görüş beyan etmiştir. Böylece Kisra’ya Arapların devlet ve yönetim işlerinden anladığını ve hükümdarların onlardan bir şeyler alabileceğini ortaya koymuştur. Hutbede en dikkat çekici cümlelerden birisi de “*hatiplerin (konuşma yapanların) en faziletlisi en doğru sözlüsüdür*” şeklindeki cümledir. Eksem bu söz ile yalanı kötülemeyle birlikte kendisinin yalancı olmadığını, sözlerinde doğru ve samimi olduğunu ifade etmiştir. Hemen akabinde doğruluğun kurtuluşa, yalanın ise felakete götürdüğünü ifade etmiştir.

Nihayete gelindiğinde ise şunları söyleyebiliriz; bu hutbenin irad amaçlarından biri de Arapların dünya görüşünde, fikirde, belagat ve hikmette sahip olduğu üstünlükleri göstermektir. Bu amacını ifa etmiş ve Kisra’nın övgülerine mazhar olmuştur. Bu hutbedeki sözler günümüzde de

¹ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi*, I, 248.

düstur alınacak sözlerdir. Sözlerindeki kuvvet onların yaygınlaşmasına, hikmet ve emsal olarak dillerde dolaşmasına neden olmuştur.

Eksem'in 'Amr b. Hind'e Taziyesi

Metin:

أَيُّهَا الْمَلِكُ إِنَّ أَهْلَ هَذِهِ الدَّارِ سَفَرٌ لَا يَحْلُونَ عَقْدَ الرَّحَالِ إِلَّا فِي غَيْرِهَا، وَقَدْ أَتَاكَ مَا لَيْسَ بِمَرْدُودٍ عَنكَ، وَارْتَحَلَ عَنكَ مَا لَيْسَ بِرَاجِعٍ إِلَيْكَ، وَأَقَامَ مَعَكَ مَنْ سَيَطْعَنُ عَنكَ وَيَدْعُكَ. وَاعْلَمْ أَنَّ الدُّنْيَا ثَلَاثَةٌ أَيَّامٌ : فَأَمْسِ عِظَّةً، وَشَاهِدْ عَدْلًا، فَجَعَلَ بِنَفْسِهِ، وَأَبْقَى لَكَ وَعَلَيْكَ حِكْمَتَهُ. وَالْيَوْمَ غَنِيمَةٌ، وَصَدِيقٌ أَتَاكَ وَلَمْ تَأْتِهِ. طَالَتْ عَلَيْكَ غَيْبَتُهُ، وَسْتَسْرِعُ عَنكَ رِحْلَتُهُ. وَعَدَّ لَنَا تَدْرِي مَنِ أَهْلُهُ، وَسَيَأْتِيكَ إِنْ وَجَدَكَ. فَمَا أَحْسَنَ الشُّكْرَ لِلْمُنْعَمِ، وَالتَّسْلِيمَ لِلْقَادِرِ. وَقَدْ مَضَتْ لَنَا أُصُولٌ نَحْنُ فُرُوعُهَا؛ فَمَا بَقَاءُ الْفُرُوعِ بَعْدَ أُصُولِهَا ! وَاعْلَمْ أَنَّ أَعْظَمَ مِنَ الْمُصِيبَةِ سُوءُ الْخَلْفِ مِنْهَا، وَخَيْرٌ مِنَ الْخَيْرِ مُعْطِيهِ، وَشَرٌّ مِنَ الشَّرِّ فَاعِلُهُ.¹

Tercüme:

“Ey hükümdar! Bu dünyada yaşayanlar yüklerinin düğününü ancak başka bir yurttan açacak olan yolculardır. Başına karşı koyamayacağın bir iş gelmiş, sana dönmeyecek olan biri senden ayrılıp gitmiş ve bir gün senden ayrılıp gidecek ve seni terk edecek olan kimseler seninle kalmıştır. Bil ki dünya üç günden ibarettir: Dün bir ibret ve âdil bir şahittir. O, sevdiğini almakla sana acı veren ve hem lehinde hem de aleyhinde olan hikmetini baki kılandır. Bugün de bir ganimet ve o, sen ona gitsen de gitmesen de sana gelen bir dosttur. Onu bekleyişin uzamıştı fakat onun gidişi de hızlıca olacaktır. Yarının ise sahiplerinin kim olacağını bilemezsin, seni hayatta bulursa sana gelecektir. Nimet verene şükretmek ve her şeye gücü yetene teslim olmak ne güzeldir! Dallarını olduğumuz köklerimiz (kendilerinden doğduğumuz atalarımız) göçüp gittiler; kökler gittikten sonra dalların baki kalması da ne oluyor! Bil ki musibetten daha vahimi, geriye kötü kimseleri bırakmasıdır; iyilik yapan iyilikten daha iyidir, kötülük işleyen ise kötülükten daha kötüdür.”

Bu hutbe, taziye gibi sosyal bir konuyu; sosyal dayanışmayı içeren bir hutbe türüdür. Eksem, bu hutbesini Arap hükümdarlarından olan ‘Amr b. Hind’in kardeşinin vefatı dolayısıyla irad etmiştir. Bu hutbede Eksem, insanı bir yolcuya benzetmiştir. Bu yolcu bu dünyada yükünü yükleyecek, yolculuğunu tamamlayıp varmak istediği yere vardığında ise bu dünyadan götürdüğü ağızını ortaya koyacaktır. İnsanın bu dünyada misafir olduğunu

¹ İbn ‘Abdi Rabbihî, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, III, 230; Safvet, *Cemheretu hutabi’l-‘Arab*, I, 31; Ferruh, *Tarîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, I, 202.

ifade etmesi açısından ve insanın dünya hayatına ancak bir yolcunun yola olan bağlılığı kadar bağlanması gerektiğini vurgulamasından dolayı bu ifadeler çok önemlidir.

Vasiyetleri

Eksem b. Sayfi'nin dile getirdiği bazı vasiyetleri şunlardır:

Eksem'in Evladına Vasiyeti

Metin:

يا بُنَيَّ! لا تُجَادِلَنَّ العلماءَ فَتَهُونَ عليهم فَيَرْفُضُوكَ، ولا تُمارِئَنَّ السُّفَهَاءَ فَيَجْهَلُوا عَلَيْكَ وَيَشْتُمُوكَ؛ فَإِنَّهُ لِحَقُّ بِالْعُلَمَاءِ مِنْ صَبْرٍ وَرَأْيٍ رَأْيُهُمْ، وَيَنْجُو مِنَ السُّفَهَاءِ مَنْ صَمَتَ وَسَكَتَ عَنْهُمْ . وَلَا تَحْسِنَنَّ أَنْتَ إِذَا مَارَيْتَ الْفَقِيهَةَ إِلَّا زِدْتَهُ غَيْظًا دَائِبًا عَلَيْكَ . وَلَا تَحْمِيَنَّ مِنْ قَلِيلٍ تَسْمَعُهُ؛ فَيُوقِعَكَ فِي كَثِيرٍ تَكْرَهُهُ . وَلَا تَفْضَحْ نَفْسَكَ لِتُشْفِي غَيْظَكَ. فَإِنْ جَهِلَ عَلَيْكَ جَاهِلٌ فَلْيَنْفَعَنَّ إِيَّاكَ حِلْمُكَ . وَإِنَّكَ إِذَا لَمْ تُحْسِنْ حَتَّى يُحْسِنَ إِلَيْكَ، فَمَا أَجْرُكَ؟ وَمَا فَضْلُكَ عَلَى غَيْرِكَ؟ فَإِذَا أُرِدْتَ الْأَجْرَ وَالْفَضِيلَةَ فَأَحْسِنْ إِلَى مَنْ أَسَاءَ إِلَيْكَ، وَاغْفُ عَمَّنْ ظَلَمَكَ، وَاَنْفَعُ مَنْ لَمْ يَنْفَعَكَ، فَانْتَظِرْ ثَوَابَ ذَلِكَ مِنْ قِبَلِ اللَّهِ؛ فَإِنَّ الْحَسَنَةَ الْكَامِلَةَ الَّتِي لَا يُرِيدُ صَاحِبُهَا عَلَيْهَا ثَوَابًا فِي الدُّنْيَا.

Tercüme:

“Ey oğulcuğum! Âlimlerle mücadeleye girme onların gözünde basitleşirsin ve seni bir kenara atarlar. Sefihlerle de tartışma sana karşı cahilce davranırlar ve seni yererler. Âlimleri ancak sabreden ve onların görüşlerine uyan takip eder. Sefihlerden de ancak susan ve onlarla konuşmayan kurtulur. Derin ilim sahibiyle tartıştığın zaman kendine karşı devamlı öfkesini arttırdığını sanma. İşittiğin az bir şeyden de dolduruşa gelme, sonra seni hoşlanmadığın birçok şeye maruz bırakır. Öfkeni dindirmek için kendini rezil etme. Bir cahil sana karşı zorbalık ederse hilmin sana fayda etsin. Sana ihsan edilmediği müddetçe sen ihsan etmiyorsan ecrin nedir? Başkasına üstünlüğün nedir? Şayet ecri ve fazileti istiyorsan sana kötülük edene sen iyilikte bulun, sana zulmeden affet, sana fayda vermeyene sen faydalı ol, bunun karşılığını da Allah'tan bekle; Zira kâmil olan hasene (iyilik), sahibinin ona karşılık bu dünyada mükâfat beklemediğidir.”

Eksem'in Kabilesine Vasiyeti

Metin:

أَوْصِيَكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ وَصَلَةِ الرَّحِمِ وَإِيَّاكُمْ وَنِكَاحِ الْحَمَقَاءِ ، فَإِنَّ نِكَاحَهَا غَرْرٌ، وَوَلَدَهَا صَيَاغٌ. وَعَلَيْكُمْ بِالْخَيْلِ فَأَكْرَمُوهَا، فَإِنَّهَا حُصُونُ الْعَرَبِ ، وَلَا تَضَعُوا رِقَابَ الْإِبِلِ فِي غَيْرِ حَقِّهَا. فَإِنَّ

فِيهَا ثَمَنَ الْكَرِيمَةِ، وَرَقْوَةَ الدَّمِ، وَبِأَلْبَانِهَا يُتَحَفُّ الْكَبِيرُ، وَيُغَذَى الصَّغِيرُ، وَلَوْ أَنَّ الْإِبِلَ كَلَّفَتِ الطَّحْنَ لَطَحَّتْ. وَلَنْ يَهْلِكَ أَمْرٌ عَرِفَ قَدْرَهُ. وَالْعُدْمُ عُدْمُ الْعَقْلِ، لَا عُدْمُ الْمَالِ. وَلِرَجُلٍ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ رَجُلٍ. وَمَنْ عَتَبَ عَلَى الدَّهْرِ طَالَتْ مَعْتَبَتُهُ . وَمَنْ رَضِيَ بِالْقَسَمِ طَابَتْ مَعِيشَتُهُ وَأَقْفَهُ الرَّأْيِ الْهَوَى وَالْعَادَةُ أَمْلَكُ. وَالْحَاجَةُ مَعَ الْمَحَبَّةِ خَيْرٌ مِنَ الْبُغْضِ مَعَ الْغِنَى . وَالدُّنْيَا دَوْلٌ ، فَمَا كَانَ لَكَ أَنْ تَأْكَلَ عَلَى ضَعْفِكَ ؛ وَمَا كَانَ عَلَيْكَ لَمْ تَدْفَعْهُ بِقُوَّتِكَ . وَالْحَسَدُ دَاءٌ لَيْسَ لَهُ دَوَاءٌ . وَمَنْ يَرِ يَوْمًا يَرِ بِهِ . قَبْلَ الرَّمَاءِ ثُمْلًا الْكِنَائِنِ. التَّدَامَةُ مَعَ السَّفَاهَةِ . دِعَامَةُ الْعَقْلِ الْحُلْمُ . خَيْرُ الْأُمُورِ مَعْبَةُ الصَّبْرِ . بَقَاءُ الْمَوَدَّةِ عَدْلُ التَّعَاهُدِ. مَنْ يَزُرْ غِبًّا يَزِدْ دُخْبًا. التَّغْرِيبُ مِفْتَاحُ الْبُؤْسِ. مَنْ تَوَانَى وَالْعَجْزُ نَيْجَتِ الْهَلَكَةِ . لِكُلِّ شَيْءٍ صِرَاوَةٌ. فَضَرَّ لِسَانَكَ بِالْخَيْرِ . عِي الصَّمْتِ أَحْسَنُ مِنْ عِي الْمَنْطِقِ . الْحَزْمُ حِفْظُ مَا كَلَّفَتْ وَتَرَكَ مَا كُفِّيتْ. كَثِيرُ النَّصْحِ يَهْجُمُ عَلَى كَثِيرِ الظَّنَّةِ . مَنْ أَلْحَفَ فِي الْمَسْأَلَةِ تَقَلَّ. مَنْ سَأَلَ فَوْقَ قَدْرِهِ اسْتَحَقَّ الْحَزْمَانَ. الرَّفْقُ يُنَمِّنُ، وَالْخَرْقُ سُؤْمٌ. خَيْرُ السَّخَاءِ مَا وَافَقَ الْحَاجَةَ. خَيْرُ الْعُقُوفِ مَا كَانَ بَعْدَ الْقُدْرَةِ ¹.

Tercüme:

“Size Allah’a karşı takvalı olmayı ve sila-i rahim yapmayı vasiyet ediyorum. Aptal kadınlarla evlenmekten sakının zira onlarla evlenmek tehlikelidir ve çocuğu kayıptır (boştur). Atlara iyi bakın ve onlara değer verin. Zira onlar Arapların kaleleridir ve onların kanı dindirici güçleri vardır. Develerin boyunlarını boş yere kesmeyin. Zira onda asaletin değeri vardır. Sütleri büyüklere hediye edilir, küçükler de onunla beslenir. Şayet develer eziyet etmek isteseydi muhakkak bunu yapardı. Kıymeti bilinen kimse asla ölmez. Asıl fakirlik mal yoksulluğu değil akıl yoksulluğudur. Bir adam bin adamdan daha hayırlı olabilir. Zamanı kınayanın kınaması uzun sürer. Kaderine razı olanın (kanaat edenin) hayatı güzelleşir. Sevinçle beraber var olan fakirlik, düşmanlıkla beraber var olan zenginlikten daha iyidir. Alışkanlık (huy) değişmez. Dünya bir deverandır sürekli senin olmaz (bir gün lehine bir gün aleyhinde olur). Senin olan şey zayıflığına rağmen sana gelir, aleyhinde olan şeyi ise gücünle uzaklaştıramazsın. Haset ilacı olmayan bir hastalıktır. Kim bir günü görürse onda görülür (nasıl muamele edersen öyle muamele görürsün). Ok atmadan önce ok kılıfı doldurulur. Pişmanlık cahillikle beraber doğar. Aklın desteği sabırdır. İşlerin en hayırlısı sabrın sonudur. Sevginin bekası taahhütte adaletli olmaktan geçer. Aralıklarla ziyaret edenin sevgisi artar. İhanet (insanları kandırmak)

¹ Safvet, Cemheretu resâili'l-'Arab, I, 25; Safvet, Cemheretu hutabi'l-'Arab, I, 305

mutsuzluğun anahtarıdır. Oyalanma ve acizliğin neticesi mahvolmaktır. Her şeyin vahşeti vardır. Dilini hayırla yumuşat (her zaman hayır söyle). Bir şey anlatılamadığı zaman susmak, hatalı mantık olayları anlatmaya çalışmaktan daha iyidir. Sağduyu (tedbir) sorumlu olduğun şeyi koruman ve sakındırıldığın şeyi terk etmendir. Çok nasihat etmek çokça kötü zannı celb eder. Bir şeyi ısrarla isteyen kimse karşıdakine yük olur. Hakkından fazlasını isteyen mahrum olmayı hak eder. Nezaket berekettir, barbarlık ise uğursuzluktur. Cömertliğin en iyisi ihtiyaca uygun yapılanıdır. Affetmenin en iyisi de güç yetirdikten sonra yapılanıdır.”

Sonuç

“Hakîmu’l-‘Arab” olarak nitelendirilen Eksem b. Sayfi cahiliye döneminde hikmette çığır açmış bir şahsiyettir. Emsallerinde, hutbelerinde ve vasiyetlerinde hikmet yüklü ve derin manalı cümleler dile getirmiştir. Hikmet denilince Eksem akla geliyor ve hikmet ancak ona nisbet ediliyordu. Bu sebepten olsa gerektir ki Eksem’e bir hayli mesel ve hikmetli söz atfedilmiştir. Eksem, Kisra’nın “Arapların senden başka (hatibi, hakîmi, edîbi ve bilgisi) olmasıydı bile sen yeterdin” övgüsüne bu hikmet, fesahat ve zekâsından ötürü mazhar olmuştur. “Arapların en çok mesel darb edeni, ensab hakkında en bilgini, hüküm vermede en mahir olanı vs.” gibi vasıflar Eksem’e atfedilenlerden bazılarıdır.

Müslüman olup olmadığı tartışmalı olsa da kanaatimizce o, İslamiyet’i kabul etmiştir. Hz. Peygamber’e mektup yazmış ve İslamiyet hakkında bilgi istemiştir. Peygamber efendimize giderken yolda vefat edeceği sırada kavmini Müslüman olmaya teşvik etmesi ve kendisinin Müslüman olduğuna dair onları şahit tutması, dahası İbn Abbas’ın Nisa suresi 100. Ayet-i kerimesinin onun hakkında nazil olduğunu ifade etmesi bu kanaati kuvvetlendiren hususlardır. Eksem, hikmet, hutbe ve vasiyetlerinde İslam ahlak ve anlayışına uygun esasları telkin etmiştir. Daima erdemli davranışları tavsiye etmiştir.

Eksem’in hikmet, emsal, hutbe ve vasiyetleri günümüzde de değerlerini koruyarak sürdürmekte ve her insan için tutulacak öğüt olma özelliğini taşımaktadır. Edebi açıdan hâlâ ender ifadeler olma vasfını da barındırmaktadır. Hutbe ve vasiyetlerinde kullandığı cümlelerin birbirinden kopuk olması bu cümlelerin dillerde dolaşan hikmetler olmasını sağlamıştır.

Kaynakça

‘Âbidîn ‘Abdulmecid, *el-Emsâl fi’ş-şî’r el-‘Arabî el-kadîm ve mukâranetuhâ bi nezâirihâ fi’l-âdâbi’s-sâmiyye*, 1. baskı, Kahire, 1956.
Ahmed Emîn, *Feyzu’l-hâtır*, I-X, Kâhire, ty.

- el-‘Askalânî, Şihabuddîn Ahmed b. ‘Alî b. Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, thk. Sıdkî Cemîl el-‘Attâr, Beyrût, 2001.
- el-Askerî, Ebî Hilâl, *Cemheretu’l-emsâl*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl ve ‘Abdulmecîd Katâmiş, I-II, Beyrut, 1988.
- el-Câhız, Ebî ‘Usmân ‘Amr b. Bahr, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kâhire, 7. baskı, I-IV, Mektebetu’l-Hâncî, 1998.
- Cevâd ‘Alî, *el-Mufasssal fî târihi’l-Arab kable’l-İslâm*, I-X, Bağdat, 1993.
- el-Cezerî, İzzüddîn b. el-Esîr Ebî Hasan ‘Alî b. Muhammed, *Usdu’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe*, Dâru’l-fikr, ty.
- Çubukçu Asri, “*Eksem b. Sayfi*” maddesi, DİA.
- Demirayak Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 2. baskı, Erzurum 2012.
- el-Elûsî, Mahmûd Şukrî, *Bulûğu’l-ereb fî ma’rifeti ahvâli’l-Arab*, Tashih ve şerh Muhammed Behcet el-Eserî, I-III, Kâhire, h. 1342.
- el-Endelesî, Ebî Bekr b. Yahyâ b. ‘Âsım, *Hadâiku’l-ezâhir*, thk. Afîf ‘Abdurrahmân, Beyrut 1987.
- el-İskenderî Ahmed ve ‘Înânî Mustafâ, *el-Vasît fî’l-edebi’l-‘Arabî ve târihihi*, 16.baskı, Kâhire 1916.
- el-İşbilî, Hasan Selâm b. ‘Abdullah b. Selâm el-Bâhilî, *ez-Zehâirve’l-a’lâk fî âdâbi’n-nüfûs ve mekârimi’l-ahlâk*, nşr. İhsân Zennûn es-Sâmîrî, Beyrut 2011.
- Ferruh, Ömer, *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, I-VI, y.y., 1981.
- Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Rahmi Er-Azmi Yüksel, Ankara 2012.
- Hafâcî ‘Abdulmun‘im, *eş-Şi’ru’l-câhilî*, Beyrut 1973.
- Hamidullâh Muhammed, *el-Vesâik es-Siyasiyye li’l-‘ahdi’n-nebevî ve’l-hilâfeti’r-râşide*, Beyrut, 1987.
- Huseyn Hasan, *A’lâmu Temîm*, Beyrut, 1980.
- İbn ‘Abdi Rabbihî, Ahmed b. Muhammed el-Endülüsî, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, thk. Muhammed Sa‘îd el-‘Uryân, Kâhire 1953.
- İbn Hazm ‘Ali b. Ahmed b. Sa‘îd, *Cemheretu ensâbi’l-‘Arab*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kâhire 1962.
- İbn Kuteybe ‘Abdullâh b. Müslim, *el-Me‘ârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kâhire 1960.
- İbn Ma’d el-Mûsevî, Şemsuddin Ebû ‘Alî Fahhâr, *el-Hucce ‘ala’z-zahib ila tefkîri Ebî Tâlib*, thk. Seyyid Muhammed Bahru’l-‘ulum, h. 1410.
- İbn Nubate el-Mısrî, Cemaluddîn, *Serhu’l-‘uyûn fî şerhi risaleti İbn Zeydûn*, Thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, y.y., t.y.
- Kahyaoğlu, Yasin, “Şiir ve Nesir Bağlamında Arapça’nın İslam Kültüründeki Yeri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:19, Yıl: Ocak-Haziran 2008.

- Katâmiş ‘Abdulmecîd, *el-Emsâlu’l-‘Arabiyye*, Dımeşk 1988.
- el-Meydânî, Ebi’l-Fadl Ahmed, *Mecme’u’l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn, I-III, Kâhire 1959.
- Safvet, Ahmed Zeki, *Cemheretu hutabi’l-‘Arab fi ‘usûri’l-‘Arabiyyeti’z-zâhire*, Kâhire 1923.
- Safvet Ahmed Zeki, *Cemheretu resâili’l-‘Arab fi ‘usûri’l-‘Arabiyyeti’z-zâhire*, I-II, Beyrut ty.
- es-Sâmirâî İbrâhîm, “el-Emsâl el-‘Arabiyye”, *Mecelletu’t-turâsi’ş-şa’bî*, Sayı:1, Yıl: 1975.
- es-Se‘âlibî, Ebû Mansûr en-Neysâbûrî, *Simâru’l-kulûb fi’l-mudâfi ve’l-mensûb*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl, Kâhire 1959.
- es-Sicistânî, Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed, *el-Mu‘ammerûne ve’l-vesâyâ*, thk. ‘Abdulmun’im ‘Amir, Kâhire 1961.
- Şelk ‘Alî, *en-Nesru’l-‘Arabî fi nemâzicîhi ve tetavvurihi li ‘asreyi’n-nahdati ve’l-hadîs*, 2. baskı, Beyrut 1974.
- Ziriklî, Hayruddin, *el-A‘lam*, I-VIII, Beyrut 1995.